

УДК 94 (477. 63):281. 9 «1917/1918»

Є. О. Сніда

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ ВЕКТОР ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ У ПОРЕВОЛЮЦІЙНІ РОКИ (1917–1918)

У статті розглянуто культурно-національну спрямованість діяльності православного духовенства Катеринославщини у перші пореволюційні роки (1917–1918), вплив різних політичних сил і керівництва Руської Православної Церкви на даний вектор роботи служителів культу.

Ключові слова: культурно-національний вектор, духовенство, Руська Православна Церква, українізація.

В статье рассмотрена культурно-национальная направленность деятельности православного духовенства Екатеринославщины в первые послереволюционные годы (1917–1918), влияние разных политических сил и руководства Русской Православной Церкви на данный вектор работы служителей культа.

Ключевые слова: культурно-национальный вектор, духовенство, Русская Православная Церковь, украинизация.

The cultural and national orientation of activity the orthodox clergy of Katerinoslavregion in the first after revolution years (1917–1918), influence of different political power and guidance of Russian Orthodox Church, to given to the vector of work of priest-servant is considered in article.

Key words: cultural and national activity, clergy, Russian Orthodox Church, ukrainization.

Культурно-національний вектор у житті православного духовенства традиційно був складовою його багатогранної діяльності. Виступаючи своєрідною духовною «одигітрією», служителі церкви скеровували суспільне життя громадськості. Не виключенням були й перші пореволюційні роки (1917–1918), коли в умовах кризи Руської Православної Церкви (далі – РПЦ) і складної соціально-політичної ситуації священнослужителі не припиняли свою діяльність, навіть навпаки – активізували її. Цьому сприяла, з одного боку, лібералізація та демократизація суспільного життя після лютневої революції 1917 р. і повалення самодержавства, коли виникли певні умови для самостійної діяльності РПЦ; з іншого – той факт, що православне духовенство було активним учасником національно-демократичного руху, формуючи таким чином широкий простір для реалізації власних культурно-національних ідей. У даному контексті репрезента-

тивною є діяльність православного духовенства Катеринославщини, котре опинилося у вирі подій Української революції 1917–1918 рр. і громадянської війни.

На сьогодні проблема є практично недослідженою. Такий стан проблематики пояснюється відсутністю спеціальних робіт, присвячених цьому питанню. Водночас окремі аспекти, що торкаються зазначеної тематики, розглянуто у працях І. Ільченко [5], О. Потапової [7], П. Слободянюка [13], В. Ульяновського [15] та ін. Проте їх аналіз засвідчує необхідність додаткової уваги та проведення спеціального дослідження.

Відтак метою даної розвідки є висвітлення рефлексії культурно-національних аспектів життя та діяльності православного духовенства Катеринославщини на активізацію національно-демократичного руху в Україні у перші пореволюційні 1917–1918 рр.

Посилення національно-демократичного руху та інтенсифікація державотворчих процесів в Україні внаслідок лютневої революції та ліквідації самодержавства обумовили актуальність питання автокефалії (незалежності) Української православної церкви (далі – УПЦ). Між іншим, такий варіант в цілому не суперечив стратегії українських політичних партій, хоча їх інтерес до регенерації УПЦ був неоднозначним. Так, у 1917 р. лише партії соціалістичного крила – самостійники-соціалісти та соціалісти-федералісти – стали на позиції української церковної автокефалії [6, с. 254]. Сформована ж у березні 1917 р. Українська Центральна Рада ідею автокефалії не підтримала, так і не визнавши церковно-релігійну течію в загальному національно-демократичному русі.

За таких умов православне духовенство звернулося до практики відновлення православних церковних братств, які опинилися в центрі дискусії щодо автокефалії та генерували культурно-національні ідеї. Відтак було сформовано дві течії серед братств: консервативна, що обстоювала збереження існуючого церковного ладу з незначним його реформуванням, та національно-радикальна, яка передбачала докорінні реформи в галузі церковного управління, а згодом дала імпульс розвитку автокефального руху в Україні.

До першої течії належали такі братства, як Білий Хрест та Київське єпархіальне Свято-Володимирське братство; до другої – Кирило-Мефодіївське братство. Чи не найрадикальнішим було Братство Воскресіння Христового, створене навесні 1917 р. [5, с. 34]. Очолював його архієпископ Олексій (Дородніцин) [7], хоча фактично керівництво здійснював протоієрей В. Липківський (з 1921 р. – митрополит Української Автокефальної Православної Церкви).

Відділ братства функціонував і на Катеринославщині, організований архієпископом Олексієм, котрий належав до палких супро-

тивників митрополита Київського Володимира (Богоявленського) і був при цьому прибічником автокефалії. Владика виступав за висилку з Києва митрополита Володимира, вважаючи його проросійськи налаштованим, що, на його думку, завдавало шкоди національному церковному розвитку. Не залишив він поза увагою і єпископа Никодима (Кроткова), що очолював Київське єпархіальне Свято-Володимирське братство, критикуючи його як сподвижника митрополита Володимира [4, с. 286]. Разом із тим Братство Воскресіння наголошувало на своєму моральному, культурному, економічному та освітньому призначенні, яке передбачалося реалізувати шляхом будівництва нових храмів і утримання в належному стані вже діючих, створення позиково-ощадних товариств, організацій, споживчих крамниць. Особливо підкреслювалася необхідність пропагандистської діяльності духовенства з метою зміцнення віри у парафіян.

Традиційним вектором діяльності духовенства було поширення освіти на всіх рівнях: від парафіяльних шкіл до семінарій. У пореволюційні 1917–1918 рр. священнослужителі Катеринославщини намагалися створити нові школи та інші заклади духовного відомства. Мотивом було те, що український уряд не бажав підтримувати національно спрямований церковний рух, а разом із ним і православне духовенство.

У даному контексті важливу роль відіграла Катеринославська духовна консисторія, яку без перебільшення можна назвати просвітницьким осередком єпархії. Її ректор І. П. Кречетович усіляко намагався сприяти поширенню освіти серед парафіян та священників, розуміючи, наскільки важливою у пореволюційний час була обізнаність та зорієнтованість парафіян та кліриків у повсякденних подіях не лише в країні, але й за кордоном. З цією метою з ініціативи єпархіального комітету, очолюваного ректором, у Катеринославі запроваджувалися спеціальні курси [9, с. 4].

Задля набору на курси в усі кути єпархії було розіслано запрошувальні листи. Парафіяльне духовенство мало прийти до Катеринослава не пізніше 1 травня 1917 р. Перші подібні курси за участю 50 священників розпочали свою роботу 2 травня 1917 р. і тривали до 4 травня. Прибулі клірики утримувалися за власний рахунок; безкоштовно було надано лише житлові приміщення.

Курси проводилися в лекційному режимі з 10:00 до 14:00 за спеціальною програмою, яка складалася із трьох лекцій, присвячених державному праву, політичній економії та церковному праву. Для читання лекцій було запрошено присяжного повіреного П. А. Корецького, який ознайомив слухачів із загальними положеннями про право, державним правом, формами державного устрою тощо. Вочевидь, лекційна тематика підбиралася не випадково, а з метою поширення

серед духовенства знань для орієнтації у складних політичних умовах.

Директор Комерційної школи й заступник голови Катеринославської Вченої Архівної Комісії А. С. Синявський прочитав лекцію російською мовою на тему «Основи політичної економії: християнство та соціалізм, аграрне питання та робітників» [9, с. 4]. Із формулювання самої тематики лекцій бачимо, які проблеми були на той час актуальні в суспільстві. Крім того, піднімалися питання про взаємини церкви та держави, роль духовенства в оновленій державі та його позицію стосовно різних суспільно-політичних подій. Після кожної прочитаної лекції відбувалося обговорення запропонованої проблематики. Особливо акцентувалася увага на тому, яке місце посідає РПЦ серед інших церков та конфесій. Погляди служителів культу з приводу даного питання розходилися. Більша частина схилилася до того, що РПЦ повинна мати першість серед церков та віросповідань, а на чолі держави мають стояти лише православні особи. Відтак державне законодавство не повинне суперечити підвалинам самої церкви.

Варто зазначити, що у пореволюційні часи на Півдні України подібні настрої були панівними, причому особливо яскраво вони проявилися на Одещині [8, с. 4]. Насамкінець перед слухачами виступив із доповіддю ректор духовної консисторії І. П. Кречетович. Він ознайомив присутніх із положеннями конституцій Англії, США, Франції, Аргентини та Бразилії, надавши можливість слухачам порівняти політичні устрої різних країн світу та обговорити питання про те, який із них міг бути оптимальним для Росії та України.

На підсумковому засіданні курсистів 4 травня 1917 р. було ухвалено рішення провести в перспективі тижневі курси. Реалізація цього рішення припала на 16–18 травня. Проте у порівнянні з попередніми курсами аудиторія була майже вдвічі меншою. На курси прибуло 32 особи, переважно з повітів; серед присутніх були і миряни. Решта запрошених (можливо, через труднощі із сполученням) не змогла приїхати. На других курсах лекторами були ректор духовної консисторії І. П. Кречетович, протоієрей А. Г. Мурін, П. А. Корецький та М. Б. Полонський [10, с. 5].

Цього разу програму було дещо збільшено за рахунок розширеної проблематики і подовження термінів навчання. І. П. Кречетович прочитав п'ять лекцій за такими темами:

- церковне право, основні закони, канон, відношення церкви до держави;
- соборноправність у церкві;
- реформування приходів;
- церковна проповідь;
- християнство та соціалізм.

На курсах акцент було зроблено на реформуванні церкви та очищенні її від мирських елементів, зокрема спокус і корупції. Ці проблеми не були новими – вони піднімалися ще під час революції 1905 р. [3, с. 677–678]. Між іншим єпархіальне духовенство було змушене навіть прийняти постанову про подолання даних проблем. Не відкидалася можливість запозичення закордонного досвіду для вирішення серйозних церковних проблем, про що свідчить прочитана А. Г. Мурінін доповідь на тему «Парафія в Америці», де лектор розкрив особливості діяльності церковних громад.

Як і на перших курсах, увагу було приділено правовій обізнаності слухачів. Так, присяжний повірений П. А. Корецький прочитав лекції на такі теми:

- поняття про загальне право і державне зокрема;
- Установчі збори, загальне, рівне і таємне голосування, форми державного правління;
- аграрне питання.

Із двома двохгодинними лекціями з приводу особливостей соціально-економічного розвитку виступив М. Б. Полонський. Їх зміст був достатньо широким – від понять про політичну економію, теорію цінностей, гроші до економічного значення машин і законодавства про охорону праці [10, с. 5].

Наведена тематика свідчить, що лекції мали узагальнюючий характер і дали широку палітру як теоретичних, так і практичних знань. Отже, це був безумовно важливий крок на шляху до започаткування на єпархіальному рівні лекційно-навчальної програми для духовенства, яка мала ознайомлювати останнє з найактуальнішими проблемами того часу та сприяти обізнаності кліриків у повсякденних справах суспільства та країни в цілому.

Проведення подібних заходів було широко розповсюджено на Півдні України, особливо на Катеринославщині. Після закінчення курсів було прийнято рішення про організацію подібних просвітницьких заходів у повітових містах, а також про проведення третіх єпархіальних курсів після єпархіального з'їзду духовенства та мирян, призначеного на 4 липня 1917 р. Зрозуміло, що подібного роду лекторії набули практичного та важливого значення саме у пореволюційний період.

Поряд із загальними єпархіальними лекціями проводилися і заходи для жінок. Так, за підтримки І. П. Кречетовича було ініційоване перше в історії єпархії установче зібрання для відкриття та організації співдружності жінок для церковної роботи в єпархії. Збори відбулися 2 липня 1917 р. о 19:00 у залі чоловічого духовного училища [11, с. 5]. Точна кількість присутніх на зборах учасниць, на жаль, неві-

дома. Проте ми знаємо, що деякі з них після цього були влаштовані на роботу до повітових та місцевих церков.

Питання щодо національно-культурних аспектів діяльності РПЦ неодноразово піднімалися на різноманітних з'їздах та зустрічах духовенства і мирян. Показовим у цьому відношенні був єпархіальний з'їзд духовенства і мирян, що відбувся 4 липня 1917 р. об 11-й годині в будинку місцевого єпархіального жіночого училища. Від кожного благочинія єпархії було делеговано чотири депутати – по двоє кліриків і мирян. Центральне питання, яке обговорювалося на з'їзді, було присвячене українізації церкви [12].

З цього приводу розгорілися запеклі дискусії. Дехто з делегатів вважав, що запровадження курсу на українізацію церкви спричинить конфлікт із керівництвом РПЦ, яке впроваджувало курс на збереження централізованого управління церквою та виступало проти будь-яких поступок національному церковному руху. Проте, незважаючи на їх позицію, більшістю голосів було затверджено курс на поступову українізацію церковного богослужіння.

Для належного забезпечення богослужбовою літературою на українській мові в контексті ухвалених рішень з'їзду були здійснені перші кроки. Так, в середині літа 1917 р. архієпископ Олексій (Дородніцин) на Катеринославщині видає «Молитовник» українською мовою [7, с. 58]. Значно покращилася ситуація із забезпечення україномовною релігійною літературою під час діяльності комісії з перекладу Святого письма, яка діяла в Катеринославі [14, с. 134]. Проте без державної підтримки цього вектора роботи Церкви усі зусилля були малоефективними. До того ж розбіжності у виборі шляхів розвитку УПЦ позначилися на культурній сфері діяльності духовенства.

Нова сторінка в історії культурно-національного спрямування діяльності духовенства на Катеринославщині починається з квітня 1918 р. із приходом до влади гетьмана П. Скоропадського та утворенням Української держави. У цей час спостерігалася ще більша демократизація церковного життя. Підтримка владою національно зорієнтованого духовенства сприяла поверненню на перший план питання про автокефалію. Так, Катеринославський позачерговий єпархіальний з'їзд, який відбувся у травні 1918 р. [5, с. 34], розглянув питання про сутність незалежності УПЦ, при цьому однозначно схилившись до думки, що найменша автокефалія є кращою за найширшу автономію.

До речі, подібні тенденції в цей час спостерігалися і в інших єпархіях (Херсонській, Одеській). На противагу автокефальному руху Київський Єпархіальний Собор у травні 1918 р. виступив проти будь-якої автокефалії та українізації богослужіння. Наразі допускалися лише проповіді українською мовою [16]. Загалом навесні 1918 р.

серед керівництва УПЦ здебільшого домінували погляди про єдність церков та заперечення щонайменшої автокефалії. А тим більше це проявилось після обрання митрополитом УПЦ Антонія (Храповицького), який узяв чіткий курс на зближення з РПЦ.

Для управління церковними справами було створено Міністерство ісповідань Гетьманського уряду, яке відтоді стало авторитетним органом, своєрідною поєднуючою ланкою між церквою та державою. Це надало можливість національно зорієнтованому духовенству на державному рівні залучитися до управління церковними справами. Так, представником у Міністерстві від Катеринославщини став уже згадуваний протоієрей І. Кречетович. При Міністерстві протоієрей працював у Культурній комісії (створена в червні 1918 р.) та у видавництві й вирізнявся організаційними здібностями [15, с. 44]. 13 червня 1918 р. він звернувся до митрополита Антонія за дозволом на службу в Міністерстві ісповідань. Спочатку митрополит такий дозвіл надав, але, бачачи, що протоієрей у Міністерстві представляє інтереси прихильників автокефалії, заборонив йому брати участь у священнослужінні, про що вже 1 липня 1918 р. архієпископ Катеринославський Агапіт повідомив Кречетовича. Проте невдовзі за підтримки міністра ісповідань В. Зіньківського І. Кречетовичу вдалося виклопотати дозвіл на священнослужіння у Патріарха та Священного Синоду. Відповідний наказ Патріарха надійшов 4 липня 1918 р.

Політика Міністерства ісповідань проводилася на основі вивчення церковних проблем, вимог духовенства та віруючих. Для оперативного вирішення місцевих релігійних питань єпархіяльні власті мали повідомляти у Міністерство про стан справ у ввірених благочиннях.

При цьому місцеві ієрархи часто зверталися до міністра з проханням допомогти у вирішенні власних проблем. Так, у серпні 1918 р. архієпископ Катеринославський і Маріупольський Агапіт (Вишневецький) просив підтримати клопотання про залишення церковнопарафіяльних шкіл у підпорядкуванні духовної влади [15, с. 50]. Згодом архієпископ наголошував на тому, що необхідно відкрити богословський факультет у щойно створеному Катеринославському університеті. Зазначимо, що єпархіяльна влада, виконуючи закон Ради Міністрів про вивчення української мови та літератури, звернення до міністра адресувала українською мовою.

Для реалізації вищезгаданого закону в єпархіях запроваджувалися спеціальні курси з українознавчими дисциплінами: українська мова, література, географія та історія. Так, духовні школи Катеринославщини могли направляти вчителів на курси до губернського центру з 15 липня до 15 серпня 1918 р. [15, с. 178]. Тут демонструвалися україномовні підручники та інші засоби навчання. Усім делегованим

курсистам по прибутті було виплачено по 100 крб. Щоправда, навіть після цих заходів не всі духовні школи були забезпечені вчителями з українознавчих дисциплін. Наприклад, керівництво Маріупольської духовної школи повідомляло Міністерство ісповідань про відсутність таких спеціалістів. Отже, повною мірою вирішити питання щодо забезпечення навчальних духовних закладів українськомовною літературою та спеціалістами світським та церковним властям на Катеринославщині не вдалося. Культурно-національна діяльність єпархіального духовенства знаходила активну підтримку з боку влади, яка на практиці намагалася втілювати заходи, спрямовані на розбудову власної української православної церкви, залучаючи до цього патріотично налаштоване духовенство. Проте останнє наштовхувалося на серйозний опір з боку керівництва як у Києві, так і в Москві.

Прийшовши до влади в листопаді 1918 р., Директорія відразу взяла курс на проголошення автокефалії православної церкви в Україні. Таку політику підтримали і деякі ієрархи Катеринославської єпархії. Зокрема, владика Агапіт у грудні 1918 р. відправив урочисту службу в Софіївському соборі та привітав головнокомандувача військ Директорії С. Петлюру як визволителя, що свідчило про солідарність архієпископа з новою владою [2, с. 228]. Водночас поряд із формуванням національної церкви уряд Директорії активно втручався і в церковне життя, що викликало конфронтацію з боку її ієрархів. Таким чином, культурно-національний вектор був одним із основних напрямків багатогранної діяльності духовенства Катеринославщини у пореволюційні 1917–1918 рр. Православні служителі церкви сприяли покращенню морального клімату в громадах, намагалися підвищити рівень освіченості як серед священників, так і в населення єпархії. Така діяльність значною мірою залежала від політичної сили, що перебувала при владі, та її релігійного курсу. З іншого боку, активна культурно-національна діяльність священнослужителів викликала осуд серед керівництва РПЦ, яке перешкоджало поширенню національних ідей у церковно-релігійному русі.

Бібліографічні посилання

1. Агафонова Н. Реформування освітньої галузі в Україні (1917–1920) / Н. Агафонова // Рідна шк. – 1998. – № 1. – С. 76–77.
2. Бойко О. Постать архієпископа Катеринославського Агапіта на тлі церковно-політичних процесів післяреволюційної доби (1917–1924 рр.) / О. Бойко, С. Сніда // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д., 2010. – Вип. 8. – С. 225–234.
3. Вести Екатеринослав. земства. – 1905. – № 27.
4. Евангельское движение в Российской империи (1850–1917). Екатеринославская губерния: сб. док. и материалов / уклад. О. В. Безносова. – Д., 2006.

5. *Ільченко І.* Церковні братства України в 1918–1919 рр. / І. Ільченко // Людина і світ. – 1996. – № 5. – С. 34–36.
6. Історія релігії в Україні / за ред. А. Колодного. – К., 1999.
7. *Потапова О.* Діяльність православного духовенства в Україні в 1917–1920 рр.: його роль та місце в суспільному житті / О. Потапова // [http. // www. rusnauka. com / SND / Istoria / 1_potarova. doc. htm](http://www.rusnauka.com/SND/Istoria/1_potarova.doc.htm).
8. Приднепровский край (Екатеринослав). – 1917. – № 6175.
9. Там само. – № 6184.
10. Там само. – № 6197.
11. Там само. – № 6230.
12. Там само. – № 6232.
13. *Слободянюк П.* Українська церква: історія руїни й відродження / П. Слободянюк. – Х., 2000.
14. *Стародуб А.* Архієпископ Олексій і український церковний рух (1917–1919 рр.) / А. Стародуб // Київ. старовина. – 1999. – № 5. – С. 113–126.
15. *Ульяновський В.* Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) / В. Ульяновський. – К., 1997.
16. *Чернышов В.* Автокефалистское движение в Украине и возникновение украинского самосвяства (1917–1921 гг.). Украинские страницы. // [http. // www. ukrstor. com / ukrstor / cernysov _avtokefalia2. htm](http://www.ukrstor.com/ukrstor/cernysov_avtokefalia2.htm).

Надійшла до редколегії 31.05.2011